

բողոքացած տեսար, զոր համառօտեցելով հոս յառաջ կր բերենք:

Թանույնի օրերդ մը եւ իւր բարեկամը գէշեր ժամանակ յանկարծ քանի մը դարձանամուտ տառիկներէ կր բռնուին... եւ յառաջագոյն կաշառաւորեալներու հետ անհարկին ներքինեամբ Ղըրդ-Քիլիւն կը տարուին... Ասանցմէ մէկը (Ստամբուլ) գէշերանց գահաւաճ կր փախչի, սակայն բռնուելով անդրամուրսը կը շարժարուի... Զարգազ (Ա. Պոլսի) քաղաքը իւր գերին կը ծախուի փաշայի մը, եւ իւր բռնի տառնացած ընկերին — Ստամբուլ — հետ, ընդգէմ իւր կամայ կը կարգուի... Ստամբուլ ֆիլիպպոպոլի փաշան կ'ըլլայ եւ քանի մը տարիներ իւր ընտանիքը պալատը բերել կու տայ եւ ինքը կ'անդադրուի: «Վերջապէս առում են, որ... կառավարութիւնը բանտարկեց նորան Արքեբերկ ծածուկ օգնելուն համար, եւ այնտեղ էլ մեռաւ, իսկ օրերդը Ընդամուս փաշը կ'առանձնանայ:

60. Rapport sur l'Oeuvre... Նիւշատէրի նպատամարտայց կենդանական գրասենիկէն հրատարակեալ այս գեղեցիկ հատորիկը (գարգարեալ 15 շատ յալոց եւ սիրուն պատկերներով) մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ՝ զուիցերացի նպատամարտայց ընկերութեանց 1896—1897ին հայ որբերուն մատուցած օգնութեանց վրայ: Որբերնամ ընկերութիւնը մուտք ունեցած է 62.600 Փր. 20 սանտ. իւր էլք՝ 31.413 Փր. 90 սանտ.: — իսկ անդակ ջուրիցերայի մէջ այլեւայլ ընկերութեանց հաւաքածն է՝ (1896—97ին) 689.044 Փր.: Գրքին մէջ կան հետաքրքրական նամակներ ու նկարագրութիւններ: Գրաստաններու այս համակրելի քարոյն ալ կը յաւանք թէ հայ (հրապարակական եւ առանձնական) գրադարաններու մէջ կը գտնուի իւր պատշաճ տեղը, մանաւանդ որ գինն ալ շատ նպաստօր է՝ 30 սանտիմ:

61, 62. Զարդը թուերով պիտի խօսուի այս երկու կարեւոր հրատարակութեանց վրայ, քաղաւաններ գնելով:

ԱՅՏՈՒՆԻ ԹԵՐԹՈՐԵ ԺԱՂՎԵՓՈՒՆԷ

1. Շատ ուշ, Պր. Ա. Ժերեթէի: — 2. Յ տառին առասանուիթիւնը: — 3. Բարեկամներ մը ցաւը: — 4. Աւանդույց օգնութիւնը: — 5. Պր. Մ. Ե. Սեթման Անգամ Բէշգալի ասիական ընկերութիւնը: — 6. Հայ գիտական մը եւ ուսանողներ ի Պարիս: — 7. Սրկու միջանակ: — 8. Գ Տիգրան Է.Փ. Հունանան:

Օգտակար գիտելիքներ:

1. Ըստ ուշ, Պր. Ա. Ժերեթէի: Վերջին ժամանակները Հայ պատմութիւնը լուսաւորելու համար նոյն իսկ հայ գրագիտաց կողմանէ մղուած պայքարն անձանիւծ է մնացող վրացի — բանաստեղծի մը, որ սկսած է ըստ «Մշակ» (թիւ 15) Հայերու նկատմամբ քարոյնալի յօդուածներ հրատարակել... «Մեծ հաւանութեամբ կարգայինը» «Hovseh Obozreniye» լրագրի մէջ հայագէտ պրոֆեսոր Մարքի մի յօդուածը վրաց բանաստեղծ

Ալկան Ծերեթէլիի՝ հայերի մասին գրված յօդուածի գէմ: Այ. Ծերեթ. հրատարակում է վրացերէն մի ամսագիր, որ կոչվում է «Ալկանի Ժողովածու»: Այդ ամսագրի յունկորի համարում սպված է մի յօդուած՝ «Արմենիա, Հայաստան եւ Սովետի անուններ պատմական հետազոտութիւն» վերաբերյալ: Եզրագրի նպատակն է ազգացուցանել, որ 1. հայերը, մինչեւ ուղղափառ (այսինքն վրաց) եկեղեցուց բաժանվելին ոչ մի ազգայնական կուստուրական կանոն չեն ունեցել (!): 2. Թշնամութիւնը գէպ կ'ըլլայ վրացիներ կազմում է հայոց ազգի նուիրական օրէնքը. մի օրէնք, որ սահմանել է Գլխին եկեղեցական ժողովը: Պրոֆեսոր Մարք յաւ յայտնում է, որ այնպիսի մի սկիզբ աշխարհական գրող, ինչպէս Ալկանի Ծերեթէլին է, կարող է այդպիսի անհնիւծ կնէ ոչ մի կրտսիկայի չէ գիմացող մարդը բարոյել, ձեռնարկել է պատմական փաստերով ջնջել այդ մարքերն եւ ցոյց տալ թէ, ընդհակառակն, որպիսի մեծ ծառայութիւն է մատուցել Հայաստանութիւնն եւ հայոց գրականութիւնը վրաց գրականութեան եւ պատմութեան: Շատ ուշ է մնացել Պր. Ծերեթէլին. վրացի մի միայն երանապաշտ կրնայ ըլլալ հայ գրականութեան, փանջը հին ուր վրաց գրականութիւնը յիշատակութիւն իսկ չ'ընեն իւր ազգին վրայ (Գ. եւ Ե. դար): հայ գրականութիւնը գրեթէ հայ առնուան չափ կը իյնէ Վիրքն ու Արուսեքը: Փոխանակ պարսկական լայնք (եւ այս պատշաճը թող Պր. Ալկանի Ծերեթէլին յանձնէ Վիլիելիյին, որ իւր մանագիտութիւնը բեր է — հայաեկերութիւնը), թող պատմական փաստեր յառաջ բերէ — գերադնշողութեան, եւ այն ատեն իրեւ գիտականին հետ կրնայ խօսուիլ: Իսոյց՝ «Ժողովրդական բանաստեղծ» է կ'ըսուի Պր. Ծերեթէլին, ժողովրդեան համար — ասեղծած երեսակայութիւնները գիտական փաստ չեն:

2. Գ որում որդասանութիւնը: «Արեւելեան Մամուլ» մէջ (թիւ 4) Ս. Ա. յօդուածագիրը կը ջանայ ապացուցանել որ հայերէն չ է նոյն շին եւ թէ չ է կը հնարւի: Զենք հանդերս թէ ծառօթ իրողութիւնները, երբեմն երբեմն ի հրապարակ հանելով կ'ըն գիտել կ'ազդուի, երբ արդէն անցեալ տարի այս գրին նկատմամբ գրուեցաւ: Գ. Պոլսոյ իրաւաբանութիւնի մէջ մէջ... եւ զարմանալի է, յօդուածագիրն այս իւր «կարծիքը» հրատարակելու ազգային բանասիրութեան հմուտ եւ փորձառու գրիչները: Ստուգել հայերին յօդուածագրութենէ վեր ուրիշ բան որոնեն աւելորդ է:

3. Բարեկամ մ'ը ցաւ: Փետրուարի թուոյն քաղաքական տեսութիւնը («Չալոյի մասին») Թիֆլիսի մեր բարեկամ խմբարկութեան մը «ցաւաց» պատճառ տուեալ է, թէ «ինչպէս է Ա. Բ. Բ. պէս լուրջ ամուսնի մը Պարիսի՝ փողոցային, թերութիւն կարծեցիկ կ'ըլլայ...»: Կամայ ակամայ ստիպուած եղբ այս անգամ մեր բարեկամին ցաւը ստատկացնել: Խմբագրութիւնն անուշտ պիտի ներք որ իրմէ տարբեր տեսութիւն ունենան, եւ գիտենք որ այս թղլտուութիւնը պիտի ընէ մեզ յարգելի խմբարկութիւնը, քանի որ ինքը մեզ չափ

Համոզուած է Եկեղեցի վճռին ստուգութեան՝
 “Wahrheit gegen Freund und Feind” (հշարտու-
 թիւնի [ստե] բարեկամ եւ թշնամի)։ Չուրյին
 պատանդը յարգելով իսկ չէիր բառած զեկը
 “սովմեմեմա” անուանելու. իրական չունիչը,
 երբ Չուրյի առաջին բառն զոր արտաբերեց 3 տա-
 րան ետոմ ասելն էր՝ cochoh բառը, որուն համար
 հօրն 5 ֆրանկ ինքուանած է (իրք վարժը ch — շ
 գիրն արտաբերելուն, վասն զի մինչեւ նոյն ասան
 այս գիրը չէր կրնար արտասանել)։ 5 ֆրանկոյ
 chochohը զգարգացան “Լանայի” մէջ... Կարելի
 է կրթեալ մը կարգալ Չուրյի վէպերն առանց
 գործնական իւր “նիւստպաշտութեան” վրայ, եւ
 սակայն առանց պէժալու եւ քաղցրելու իւր գրչին
 “լոյս աշխարհ, հանած — գաղտնիքներէն”։ Բայց
 անյիշիք. այս ալ ճաշակի ինչդիր է։ Չուրյն զո՛հ
 գնաց այս անգամ՝ հրեական խորագրութեան, թէ
 որչափ գրամի փոխարէն, այս ալ թող անյիշատակ
 մնայ։ Եթէ Չուրա — որդի — ինչու է իրաւունք
 պաշտպանելու համար — զո՛հեց ինչ զինքն այս
 անգամ, մը էր Պանամայի ինչդիրն Ժամանակ...
 Պանամայի խայտառակութեան զո՛հ գացին հոգա-
 րաւոր ու բիւրաւոր միլիոններ. չէրից զոլլաններն
 առեցան, Բայքան, Արտն, Կ. Էնթը եւայլն հրեա-
 կան շուրի մը՝ իր խորդակ, խորեքայ լոյր աշխարհ
 հանուեցան, սակայն Չուրա... չմտախորդեց մէջ,
 հեռու կեցաւ, վասն զի հրեական շահն այնպէս կը
 պահանջէր. — չէրայ լրագրներու բաժնին չենք
 հաշարու, բայց ստով ցաւակցութեան արժանի
 չենք... Կարող ենք անուններով իսկ յառաջ բե-
 րել ի հարկին՝ գաղղ. հեղինակներն (այլք եւ կա-
 նայք), ոգիբեմբներն, երբեմնեմներն, զերդեմե-
 րն, պաշտեմներն, հատարութի եւ մեծարնի ու
 սրբիքներն եւ լրագրողներն ահագնի բանակ
 մը, որ “ընտրեալ Ժողովութեան” անհասանելի են։
 Բայց այս վերջիններն յիշենք քանի մը հասար.
 “République Française”-ի տերն է հրեայ՝ Joseph
 Reinach. Պատմիկապարզ հանգեսներու շտեմուն
 տեղահանատերն է՝ Edmond Benjamin Տրեպյն,
 “La Nation”-ի տերն է Camille Dreyfus Տրեպյն.
 “Lanterne” լրագրի տերն է Eugen Mayer Տրեպյն,
 “Gaulois”-ի տերն է Arthur Mayer Տրեպյն, “Tra-
 vaux publics”-ի տերն է Ed. Capon Տրեպյն, “Le
 Rentier”-ի տերն է Alfred Nymareck Տրեպյն, աղե-
 ցիկ... հանգեսի մը տերն էր Camille Lee Տրեպյն
 եւայլն։ Վաճառականներն առ այժմ զանց կ’առ-
 նուէր, բայց ի հարկին պատրաստ ենք անուններով
 եւ թուրքով հաստատելով թէ գաղղ. փաճառա-
 կանութիւնն ալ աւստրիականներն վար չի մնար իւր
 “կորուշ” ներքով... 180—200 ազամանգալա-
 ճառներուն մէջ՝ ի բաց առեալ 15—20 լայերն եւ
 քանի մը Պարսիկ կամ Տաճիկները, մնացեալները
 Տրեպյն են։ Այս ճիշդին մէջ ամենէն յաջողակը Հոյ
 մին է, որ յաշտոյ մրցուցան մէջ գերապանցած է
 Հրեայները, եւ քանի մը միլիոնի պատրաստ
 պարտ ունի իւր բանկութեմը, բայց այս ամեն-
 եկին Էսթրալիքը զանից հաստատուելու՝ թէ է այս
 ճիշդն ալ հրեացան է։ Դատապարտուած Գրեյ-
 ֆուսի աները՝ Հաղամար, երեւելի գոհարավաճառ
 մին է. միացուցէր ասոր տառած դրամին վրայ Իսթ-

չիւրի, Եւրանգերի, Կենտրիկաւորների, Հարերի,
 Վայալեյների, Օպպենհայմերի եւայլն. հարաւա
 պաշտպաններու դրամներն եւ իսկզնիք իր գտնեք
 Չուրյի “J’accuse” սկզբնական շարժառիթը...
 Այո՛ւրայ այս անգամ՝ սրբելու համար մեր բարե-
 կամին ցույց արտասալքը։ Խոստովանեք. Չուրյի
 անուան հետ ընդ միշտ պիտի յիշատակուի — յաշ-
 թութիւն մը, վասն զի այսու շատ մը անտորեք-
 ներուն աչքը բացուեցաւ, Եւրոպայի՝ նաեւ Ամե-
 րիկայի՝ Ժողովուրդն երկուքի բաժնուեցաւ, տես-
 նելու՝ առանին եւ հրապարակական գործոց մէջ
 հրեական ազդեցութիւնն եւ այս ազդեցութեան
 փաստները։ Չարեայ առաջին գործանն է — շարիք
 ծանշալ. այսու կամ վարը կը հասնի բազմացուած
 տեղն ուլ այս ծանոթութիւնը... Կը հաւատարմ
 մեր բարեկամին թէ “գիտած ենք շատ մը հանդէս-
 ներու եւ պարբերադիրներու համակութիւնը”,
 բայց մը ուղղութեամբ պարբերադիրներու։ Հոս-
 ներորդ գաղթ յաղթութիւն մը պիտի կանգնէ նա-
 խորդներուն վրայ, փոխելով սովորական միջոց
 որ ամեն շարեայ շարժառիթ կը համարուէր.
 “cherchez la femme” կ’ըսուէր, այսու հետեւ
 պիտի հնչէ, “cherchez le juif et — son argent...”

4. Ուսանող օճառիւն։ Պարսաբանի եր-
 կու պարսներու շնորհիւ ունիք մեր առեւեր գաղ-
 դներն ծանուցադիր մը, որմն կը տեղեկանանք թէ
 անոր եւ անօգնական հայ ուսանողներուն անհրա-
 ժեշտ օգնութիւնը մատուցանելու համար “համա-
 լարանական յանձնաժողով” մը կազմուած է, ընդ
 հովանաւորութեամբ M. E. Lavisseի, Anatole
 Leroy-Beaulieuի եւ P. Melonի։ Այս ծանուցա-
 դիրն կըսուէ “ստորագրութեանց առաջին անուա-
 նացանկէն, ուրախութեամբ կը տեսնենք թէ յոս-
 ձնաժողովն ունի արդէն տրամադրելի 533 ֆր.
 33 սանտ.։ Այս ցանկին մէջ կայ վճարող 100 ֆր.
 կայ նաեւ՝ 0-50 սանտ.։ Կը յանձնենք մեր Յ. ըն-
 թեցադրող ուղարկութեան այս մարդասիրական
 դործը։ Համակութեան ամենէն գործնական մի-
 շնոցն է — mandat-poste մը եւ կամ — գրամսիր
 նամակ մը՝ ուղղելի առ M. Picart, Paris, 38 Rue
 Saint-Sulpice.

5. Պր. Մ. Յ. Սեփեւի։ Ուշագր Բեկբեկ — օւ-
 ձն ընթերցանելու։ Ուրախութեամբ կը տեղեկանանք
 որ Հնդկահայոց Պատմիկա (History of the
 Armenians in India) հեղինակը՝ Պր. Մ. Յ. Սե-
 փեւն, անդամ ընտրուած է վերլուիչալ ընկերու-
 թեան։ Կը շնորհաւորենք մեր բարեկամ իսկուր
 պատիւը, որ շատ ցանցաւ կը արուի՝ ինչպէս կ’ե-
 րեալ. վասն զի 1784-ին հաստատուած այս ընկե-
 րութեան երէցորդ հոյ անգամն է Պր. Սեփեւն,
 իսկ հիմա՝ Ի միակը. առաջին հայ անգամն էր բա-
 րեկիշտապի Եովհաննէս Սվադայան՝ մարդասիրական
 շեմարանին վարժապետը։ Գիտական ընկերու-
 թիւնը շատ մը նմանի Լոնդոնի եւ Պարիսի՝ Սերա-
 կան ընկերութեանց, եւ այս վերջիններուն պէս
 ունի իւր շնի գրաստունը, թանգարանն եւ պար-
 բերադիրը։

6. Հոյ Գիշերիւն մը եւ Ուսանողներն է Պր. Պր.
 Արշակ 2. Էն ընդունեցանք հեռանկալ հեռա-
 լքըրական նամակը, զոր համակութեամբ կը հիւսնենք

մեր «Կապիտալիզմ», մէջ: «Կենդանական վարժարանի նախկին աշակերտներէն եւ բարեկամներէն մէկը» Երուսաղէմ Գառնիէն, որ Mathias Duval երեւելի գիտնականին աշխատանոցին (laboratoire) մէջ կ'աշխատէր, հիւսուածարանական (histologique) այնպիսի կարեւոր փորձեր եւ գիւտեր բըւաւ, որ իւր փորձարար զանազան հիւսածարանագիտի իր Faculté de Médecine մէջ տարեկան դասընթացքին վերջին դասը գրեթէ ամբողջապէս յատկացուց Գառնիէնի գիւտերուն ուսումնասիրութեան: Revue Scientifique վերջիններ թուին մէջ M. Duval գիտատեսութիւնը հրատարակուած է ամբողջ . . . Երուսաղէմ Գառնիէնի շատ մեծ գիտնական մ'ըջլարու կոչուած է, եւ մեր ազգին պատիւ կը բերէ:»

«Հայ ուսանողներէն ուլ Մարտ 10ի իրիկունք» ի նպատակ իրենց միութեան գեղեցիկ երեկոյթ մը տարած էին, ուր Սփանեան իւր հայկական եղանակները զարկաւ, ուր ծանօթ երգիչ Engel երգեց, եւ ուր Մանէ Սիւլի եւ Տիկին Սելան-Վէպէն՝ երկու տիեզերահօշոյակ արուեստագէտները, տառաւորներ արտասանեցին, եւ վերջապէս Odéon թատրոնին ամենէն մեծ գերասաններէն մէկը՝ Rameau, արտասանեց գաղղ. թարգմանութիւնն՝ իմ Մայր Հ. Ռ. Օրջեյն, որ «նոր կենսոյն» մէջ հրատարակուած էր: Rameau արտասանեց նոյն տառաւորն անհուն յուզմամբ եւ արուեստով, եւ յառաջ բերաւ ամենախորին ապաւորութիւն: Ուսանողները շնորհաւորեին են իրենց գեղեցիկ երեկոյթին համար, որով առիթ տուին այնքան մեծ արուեստագէտներու: Հայոց մտանալու, իրենց համարութիւնը դործով ցուցնելու եւ Հայերը ծանշանալու . . . Մեր արտագին ուղեւորականութիւնը թէ ուսանողն գիտնականին եւ թէ ուսանողաց: Աւելին կը բացձանք ի սրտէ:

7. Երբ միշտեւի, Պատմագէտներու ուշադրութիւնը կը հրաւիրեց հետեւեալ լրին վրայ, զոր կը քաղենք առանձնական նամակէ մը. «Լազարեան Ճեմարանի Լիկեոնն իւր վերջին նիստում (7 Փետր.) 2 Նիւթ նշանակեց Դաւ. Քանեկանի Մրցանակին՝ իւրաքանչիւր 600 րուբլի. 1. Հաւաքումն եւ գիտաւորութիւն Արաբացի մասնագիրներին հաղորդած տեղեկութիւններէ Հայաստանի եւ Հայերի մասին (մինչեւ Ժ.Դ. դարու վերջը): 2. Նիւթեր ժամանակակից Հայերի Սովորութեան իրաւունք (droit coutumier). — Զարգացութիւնները ներկայացման վերջին ժամանակակէտն է 1 Օգոստ. 1900.»

8. Ի Տիբեթի Էթ. Չահանի «Չէմբերէի հեղինակի ալ կորսնցուցիր. . . 62 տարեկան հասակին մէջ ի Զիւնիւնի ամսույ 10/22ին վախճանեցու 20-համեմատ: 8աւային այն է որ վերջին ժաման զրկուած էր արուեստագէտն իւր սիրելեաց եւ ազգականաց գործուրանքէն: Չեղբ դարմանար արուեստագէտին «խեղճութեան, նկատմամբ պատմաճանչողուն վրայ, քանի մը «առանձնաշնորհեալ» արուեստագէտներին դաս, ամեն հայ արուեստագէտս այսօր վիճանակից է Չուհամեանի վիճակին: Առ այժմ գլորման ալ ընելու յոստոյ նշույ մըն ալ չենք տեսներ:»

ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Հանդէսի» Եարգու Բաժանորդաց հաճոյք մը պատճառելու գիտաւորութեամբ կ'ընդարձակենք այսուհետեւ «Կապիտալիզմ», «Օգոստ» իրիկունք, յաւելածով:

ԱՅԼԻՒԱՅԼ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿԱՐԻՒՄԻՒՄ

ԹԻՒՆԻՐ 1897Ի

— Արեւելահայ-թիւնը մեծ յառաջդիմութիւն բըւա 1897ին: Սեպտեմբերէն — Երեւանի (Keilschriftliche Bibliothek) ծոխացաւ երկու նոր հատորներով, որոնց առաջինն է Բաբելոնի էրեւանի գիտնականութիւնը, զոր կազմեց E. E. Peiser, իսկ երկրորդը՝ Հուլիս Վիկիլիքի՝ «Եւ-Աստուայ» ուղեւորութեան ծոխագիտութիւնը: — Անգղ. լեզուա հրատարակուեցաւ գեղմ. Պրից Հոմմելի «Հին Իսրայէլացոյց տառաւորութիւնները եւ դրոշմութեան լեզու» ինքուրն: — Աւելի ի կենդանութեան կարեւորութիւն ունի Գ. Ռոստի ի կենդանութեան՝ «Հետազոտութիւնը հին արեւելեան պատմութեան», անուն երկաւորութիւնը: Իսկ Պրոք. Վ. Կրուժնիկովի ձեռնարկութեամբ հիմնուած եւ զարգացած «Բիւզանդական գրականութեան պատմութիւնը», երկրորդ անգամ՝ տպագրուեցաւ: 75 թերթ ընդարձակութեամբ: «Բիւզանդական պատմութեան» անմահացուց Կրուժնիկովի անունն նաեւ մեր — Հայոց — նկատմամբ, վասն զի յայտնի է թէ ինչ մտադրութիւն կը նուիրէ Պրոք. Կրուժնիկովի եւ հայերէնի նկատմամբ եղած խաղաղութեանց:

— Բաբելոնիւնը համար ի մէջ այլոց, նշանաւոր են «Գլուխ» տառաւորութեան, յատկութեանց նուիրուած ուսումնասիրութիւնը, նշանակէ «Երեւանի Բաբելոնի» նկատմամբ մեծ կարեւորութիւն ունին Ա. Միքէլանի խաղաղութիւնները: «Երեւանի Բաբելոնի» (théorie), «Երեւանի Բաբելոնի» եւ մասնաւոր «Երեւանի Բաբելոնի» հետազոտութիւնները մեծ կարեւորութիւն ունին Մարտին խաղաղացոյց համարած անթիւ հետազոտութիւնը:

— Բաբելոնիւնը: 1897ը կրնայ «Բաբելոնի համալսարանի» տարին անուանուիլ. Բերլին, Մոսկուա, Բարսելոնայի, եւ ուրիշ շատ մը մանր քաղաքներ ունեցան իրենց համալսարանները: Ներքին բժշկութեան բաժնին մէջ՝ Գ. Բէ-հրիկի կենդանակի գէմ հնարած ձեռնակը կրցաւ իւր վրայ դրուած յայն արդարացեալ: 1884—1894 միայն գերմանիա 119.038 հոգի մեռան կենդանակէն, 1895ին՝ միայն 7266 հոգի, որ է ըսել ձեռնակարգութեան թիւնը մեծուած տարին իսկ մահերը 49.48% նուազեցան: — Ռ. Կոթի՝